

Велизар НЕДОВИЋ

ДРАГОСЛАВ МИХАИЛОВИЋ — КРИТИКА И РАЗОБЛИЧАВАЊЕ ЗЛОЧИНА

Голи ошок, нова и волуминозна књига о још волуминознијим размерама злочина као ослоња политике и идеологије, нови је сусрет Драгослава Михаиловића са аудиторием поклоника његовог изузетног стваралаштва. Аутор књига: *Фреде лаку ноћ, Кад су цвећале шикве, Пејријин венац, Чизмаши* је ненадмашни наративист, писац високе уметничке инспирације и доследни неговалац аутентичног народног израза и изворне лексике света поморавске Србије, лексике која тихо жубори, али вечно и очаравајуће, као и Морава.

Голи ошок нема тему ни домете саге о Петрији, Чичи Миљковићу и сл. али композиција и садржај књиге изузетно узбудљиво опредељују досег истине комбинацијом различитих могућности изражавања и књижевног стваралаштва. У овом делу читалац се сусреће са јунацима сасвим другачијим од оних које је упознао у већ богатој галерији ликова раније уметнички уобличених у стваралаштву Драгослава Михаиловића. У овој књизи као да са аутором равнoprавно сарађује трно респондента, исноведника и наратора о вишегодишњој суочености са злочиним. На скоро идеалној половини XX века и након два светска рата, народи широм Европе су се приклонили раду и одахнули у слободи и еруптивношћу општег племенитог револта осуђивали и правили билансе извршених злочина у концлагорима, лагерима и гулазима. У нашој домовини се управо тих година утемељују нове модификације масовног злочина, а упркос изузетима, најчешће недужне, десетине и стотине хиљада људи постају жртве неког облика прогона.

Трио бивших искушеника зла са каменитог острвља »плавог Јадрана«, ненападно, смирено, уз упадљиво изостајање осветничких акцената, говоре о једној суровој истини, призивају своје злосрећне судбине заточеништва на Голем отоку, острву неизмерног терора и страха, највећег у политички шароликој панорами Медитерана на и на европским обалама Атлантика. Дуго, скоро пола века, претећи је чувана тајна о злочину, те макар и аутентични сведоци с напором смештају своја сећања у странице књиге Драгослава Михаиловића. Испод наслага наметнутог и припрешеног заборава жртве претражују виновнике, егзекуторе, обим и начин убијања, бруталност насиља, гробља несрећних заточеника. Од свега се читаоцу најјаче намеће слика о несумњивости и дрскости, директном, простачком, неморалном и нечовечном интензитету злочина.

Жртве говоре, тако се, каткад, може учинити читаоцу, као да долазе из библијских стена страшнога суда, са стратишта најтежих грешника

испред егзекутора средњевековне инквизиције, говоре о детаљима есхатологизоване изобличености понашања на Голем отоку када и недужне потресају претеће сцене могућег смака света. Читалац нараторе може доживети и као придошлице са пеког другог света, пе из оног нашег, југословенског, баш тих година засипаног и застираног наметљивом јавном фразеологијом о крају сваке обесправљености и нигде познатим достигнућима слободе, демократије, правичности, законитости и остварепог социјалног реда.

Људска драма са јадранског острвља и након педесет година, уз свакојаке учинке и ублажавања неумитним заборавом, у делу Д. Михаиловића верно је предочена у сећањима саговорника, па ипак местимично делује нестварно, као сведочење у чудима невиђеним, нормалној памети несхватљивим поступцима и збивањима. У том смислу књига је изузетно значајна препрека забору који се наднео, (поготову када је реч о најдраматскијим реалитетима, о нијансама злочина), који и самим трајањем бива све више заклоњен од потомака и од могућности да буде подстицај недоумици, посебно историчарима и уметницима, да му припреме објективну интерпретацију, изнад свега истину о појави злочина таквих размера у нашем поднебљу. Само тако наука и уметност, људи уопште, новим садржајима живота и политичког понашања, могу спречити неког будућег потенцијалног силника и неку човеку страну силу да уз подршку тиранске довитљивости сличне злочине некада опет понови.

Зло као реалност историје, као терет прошлости и као негативни нанос епоха, као судбина људи и народа, али и као елемент у вођењу политике, као инструмент подржавања власти, као ослонац и услов насилног утемељивања неких идеологија, већ је са високим кодом занимљивости ситуирано у нашој уметничкој литератури. Иво Андрић, Милош Црњански, Борислав Пекић, откривали су зло прошлости, трајања и памћења. Меша Селимовић и Милорад Павић објављују зло светова, култура, етноса, религија, укотвљено у генерацијама, душама недоследних и превртљивих Балканаца. Слободаи Селенић и Светлана Велмар Јанковић зло уметнички верификују као позадину, као подвалу и терет превеликог труљења о слободи, као сумњиви нанос револуције и као брутално, срамотно оруђе преврата. Добрица Ћосић зло истражује као раскол комунистичког покрета и большевичке идеологије уз подршку великог Кума (Коминтерне). Но, свако зло, при и овако на прецац учињеном избору из српске књижевности, најпре је литература и злочин у историји наспрам реалности и аутентичности сведочења о злу, о Голем отоку као локацији и одредипиту зла, што је мотив и садржај дела Драгослава Михаиловића. Свако зло презентирано читалачкој радозналости Балканаца и Европљана, пре свега код Срба, рецимо у *Времену зла* Добрице Ћосића, најпре је припрема, предсобље зла, које Михаиловић хвата на делу храбро се носећи са њим снагом свога талента и стваралачке имагинације. Иако такво зло није могао претпоставити, макар се њега и дотакао само петнаестак дана боравећи на Голем отоку, изосталост смелости да га објави и осуди, иначе храбри Добрица Ћосић, појачава утисак о снази и величини инспирације и подухвата Драгослава Михаиловића. За разлику од других, који су зло одгонетали из визура даље историјске ретроспективе, понекад из далека уочавали његове тамне стране у развоју и животу, Михаиловић разобличава присутно зло, чак и када су његови могући домаћаји били актуелни и претећи за аутора.

Ћосић је трагао за припремањем зла, за настајањем околности да се оно укорени, усади између идеолошки проскрибованих и политички супротстављених људи, партијске и идеолошке »браће«. Михаиловићев рад је корак даље! Он чини зло евидентним, доказаним, несумњивим, оствареним злом у титовској инспирацији и инспирацији, које за патријархалне назоре Балканаца дуго одржава фаму скривене, тајне, невероватне садржине и облика страдања. Дакле, сви путеви из *Времена зла* Добрице Ћосића, водили су неминовно »Голом отоку«, времену оствареног зла Драгослава Михаиловића, при чему се није изменио политички мозак, креаторски центар злочина.

Наша земља се половином XX века придружује империјама конц-логора, гулага и душегупки! При томе је балканска особеност била у томе што се није повело за тином конц-логора, рецимо западне Европе, која је тамо ситуирала углавном стране грађане, непријатеље који су ратовали са друге стране или то помагали. Голог отока су донали домаћи неистомишљеници, макар претходно прошли тешки пут и стекли углед ратника на правој страни, победника. Узалуд! Ни херојско учешће у ратовању, није могло бити покриће за право на избор другачијег погледа и супротног мишљења. Када није било разлога за извођење проскрибованих на суд, на брзину су срочена решења о »упућивању« таквих на боравак, највише двогодишњи, у одређено место. То место био је Голи оток, чија географија савршено одговара његовом имену. На њему су људи сабирани само по једном критеријуму — противници »наше партије и ЦК«, без икаквог обзира на остала могућа обележја заточеника.

Књига Драгослава Михаиловића састоји се из три изражајна слоја. То су сведочења заточеника (Јован Димитријевић, Никола Мићановић и Никола Николић), прилога и местимичних тумачења, интервенција и напомена аутора. Приметну и разумљиву уздржаност саговорника, појаву местимичне еуфемичности, обазривости у избору речи и у квалификацијама евидентних злочина, Михаиловић савлађује постављањем питања, непоменима, деђењем остатака сећања у душама својих респондента. Фусноте, каткад врло опсежне, донекле нарушавају композициону и садржинску конзистентност дела. Михаиловић својим интервенцијама повећава кôд тачности исказа, појачава изворност говора а излагање тако досеже највећи степен уверљивости и уређености. Писац не одолева искушењу да води, укршта и срањује исказе својих саговорника и да их обogaђује сопственим, веома надахнутим и инспиративним запажањима. Над нечуеном драмом чврстих, виолентних, бритких динараца, очигледно на Цвијићевој научној баштини надахнут наклоностима њима, до заљубљености у њих загледани Михаиловић пише како су кроз затворе брозовске полиције испуреле такве особине, вековима клесане и усавршаване. Ма како стамен био тај морал, високих вредносних критеријума, ипак се суновратио у потпун распад моралних скрупула, ишчезавања врлина и трагику обезуђивања у котлу Голог отока стравично узаврелог свакојаким пороцима. Ту је, у тешким условима комбинације физичког рада, понижавања и насиља, било могуће идентификовати масовно душевно оболевање личности, опустошени психизам, напор да се последњом снагом отима од злочина, нескривена жудња за парчетом хлеба и чашом воде..

Аутор наводи десетине имена заточеника обележених разним облицима посртања и посустајања, наспрам других који опстају и у најтежим

околностима одржавајући високе критеријуме моралности и карактерности, пружајући, макар и притајеним и заметним индицијама, отпор усред стравичних чељусти зла. Незаобилазан је пример Рада Жигића, који је на болесничкој постељи, очекујући смрт, истрајавао последње дане живота. Систематским мучењем ти дани овог бившег генерала, ратника, народног хероја, мучно су загорчавани и скраћивани. Напрежући последњу снагу, ослоњен на лактове успео је да се придигне и да сручи у лице моралну лекцију управнику логора, Веселину Булатовићу, иначе когнату Милована Ђиласа, распону и злогласном делиоцу правде на Голем отоку. Овом приликом Булатовић окружен свитом млађаних и наочитих пратилаца, долази Жигићу да његовом одбројавању последњих дана долије још коју кап зучи! Али је наишао на Жигића!

Михаиловић именује и припаднике полипијског апарата на Голем отоку па и оне одиозне личности, лутајуће битанге високих овлашћења, попут Јова Капичића, којима је основни садржај живота кумовање злочинима, обилажење логора и казниона, смишљање начина за појачавање злочина.

Не зна се у којој је политичкој или педагошкој школи научепа технологија тираније терапијом са накнадним ефектима демонске превртљивости и преобраћања људи у сасвим другу, супротну страну. Но, шема »преваспитавања«, приближно је била ова:

1. Привидна индиферентност првих сусрета полиције, политичара и будућих жртава како би се у њима пробудило очекивање о могућем респектовању позиције жртве и права на искреност у узјашењу.

2. Насиље на препад, стално појачавано стравичним интензивирањем комбинованог деловања физичким исцрпљивањем, телесним злостављањем, неизвесношћу, распамећивањем жртве. Ускраћивање хране и воде, сваког другог права, демонстрација тоталне власти над целином живота заточеника, укључујући и власт над животом по избору насилника, значило је довођење испред самог прага смртне претње. За такав пресинг место се морало пажљиво одабрати а актере насиља колико је могуће заклонити, одмаћи од »акције« преобраћања, преваспитавања. То је постизано подметањем и наметањем раскола међу жртвама.

Емотивно сатрта, логички и смислено инфантилизована, по реакцијама па и изгледу у стању распамећености, са манирима имбецилоидне особе, жртва се враћа, условно понуђеном излазу из ситуације. Најављује се, каквагод нада, жеља за преживљавањем, управо то што су преко Е. Блоха, европска култура и филозофија прихватиле као излазак из свакојаких мора савременог света.

3. Касније, »финијим« средствима, када је технологија преобраћања прорадила, жртва се меље и наводи на све, укључујући и громко, јавно клицање својој партији и своме вођи, цсовање оних који се не прикључују, песму, пароле а код тврђих противника навођење на јавне говоре покајничког карактера, логорашке симптоме, поверења и сл. Жртва ће потом почети да гаји извесне наде о повратку у живот нормалних људи.

Искајавање грехова је, дакле, протигцало »истеривањем ђавола«, потом усађивањем анијеских излива супротног понашања, да би жртва до краја била обликована усменим и писменим обавезама да врши одређену, надасве претраживачку полицијску функцију, нахушкавањем у ловишта потенцијалних непријатеља и противника система. У »сарадњи«, ради даљег, чак доживотног искупљивања за, наводно наклоњени живот,

жртва се брани доставама, списковима сумњивих, па напoкoн у пезамисливој трауматичности одбране и измишљањем фиктивних, навођењем имeца мртвих људи, како би жртва саму себе одморилa од напасти »сарадњe« док се обмана не примети. Овај ниво и домет рашчовечавања вероватно је јединствен случај обраде у нашој књижевности! По томе ова књига заиста има и функцију растеређивања и ослобађања од стравичних авeти минулих времена.

Драгослав Михаиловић врши веома суптилну анализу структуре заточеника, дајући околностима заточеништва не само занимљив већ и нов смисао и значење. Ту се може прочитати у нашој литератури недостижан ниво уверљивости неких претпоставки о нашим типологијама, измењивостима, недоследностима, о чудесно засејаним склоностима ка хитрини и нападности, што чини драматски изазовнијом и по поступцима свирепијом, напораму односа на Голом отоку, при чему се скоро као па длану очитују реакције јунака и соколова динарског поднебља, на жалост то суровијих што су ближи изворној, динарској педигрираности, односно упитомљенијих уколико потичу из урбаних и културом обогаћенијих средишта домовине. Трауматична је била судбина Босанаца, доспелих овде након босанских затворских поправилишта под окриљем Кемала (Шемала) Биједића, преобраћених у напаст и мору својих истомишљеника на Голом отоку. Аутор је зачуђен и сетан због тога што су ту, без великих отпора у срамне колотечине међусобних обрачуна, улетели и »кривоноси, танкопути... прногорски витезови смрти«, упркос чињеници да су право из тих простора потицали и примери истрајног, по моралности и храбрости узорног, отпора насиљу.

Литераризација Голог отока, Драгослава Михаиловића, отвара и тематизује злочин за нова истраживања, за нове изражајне обухвате научника и уметника, хроничара, историка. Она чини рационалном и политичку, идеолошку и сваку другу критику, која има потребу и разлоге да разобличава зло, како то у своме делу, од прве до последње странице, са високим осећањем одговорности, не према агзекуторима, већ према жртвама, постиже Драгослав Михаиловић. Зато он, и када је врло уздржан и обазрив, са својим »можда«, има или нема »доказа«, када се ослања и на неко не сасвим верификовано казивање, податке и сл. чини то у најбољој намери да дело остане у функцији спречавања и непонављања злочина. Али, писац *Голог отока*, управо тим делом на најбољи начин, јавно, уз подршку најширег круга читалаца, истерује из скривница полиције и државних органа, чији је то домен, документацију и доказе о стварним размерама злочина, кога данас скоро није могуће другачије обрадити осим како је то учинио Драгослав Михаиловић.

Голи оток је домаћи злочиначки сунстрат, повучен у географске координате латинско-млетачко-приморског поднебља (са запада) и швапско-подоунавског (са севера), тамо иза хоризоната византијске традиције и могућег левантинског јавашлука! Српски народ одвећ је мали за тако велике походе злочина са толиким ударима у XX веку. Онда актуелна потреба режима да се хитно и темељито самеле 66% заточеника српскога рода, одаљених што више од Србије, изискивала је много више, јер византијски и оријентални злочини састојали су се из избора облика физичког смакнућа, док је тамошњим социјално-полицијским миљеом, логор »обогачен« психијатризованим техникама пресинга који не узима ни једну вредност у човеку као достојну поштовања. Таква нирвапа

не досеже се физичким убијањем, класичним обележјима злочина, већ се остајањем у животу, телесним »покрићем«, насиље бесконачно продужава. После тога се постиже, за брововску полицију карактеристично, преобраћање људи у ходајуће луткане који ће се пустити у свет само уколико и колико могу да доприносе, макар и најнеморалнијем одржавању поретка.

Дело охрабрује, изазива савест и подстиче културни рад на томе да се оствари домовина која ће моћи да буде заштитница своје деце. Упозорење Драгослава Михаиловића: »Нема истине која се може бранити Голим отоком«, свакако је на нов начин осветљен почетак свакога промишљања света будућности, без злочина.